

A COVID–19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják

Dávid Beáta^{1*}, Szabó Tünde¹, Huszti Éva², Bukovics István¹

¹Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet, Budapest, Magyarország

²Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Debrecen, Magyarország

Beérkezett: 2021. szeptember 2.; Elfogadva 2021. október 13.

Összefoglalás

Jelen tanulmányunk a biztonság társadalmi aspektusait egy speciális csoport, a mélyszegénységben élő családok és az őket segítő szakemberek körében vizsgálja a COVID–19 idején. Kvalitatív módszerrel (csoportos és egyéni interjúk) a makro- (szociális támogatórendszer) és a mikrotársadalmi biztonság dimenziók összefüggését, valamint a mikro-szintű biztonság dimenziók közti viszonyokat elemezzük. Ez utóbbi dimenziók leírásánál a kisgyermekes családok munkaerőpiaci és ezzel együtt anyagi helyzetére, mentális egészségi állapotukra, valamint az oktatási helyzet bemutatására koncentrálnak. Az egyes témák leírásánál az érintett családok és az őket segítő szakemberek helyzetértékelése is megjelenik a velük készített interjúk elemzése alapján.

Kulcsszavak: COVID–19, mélyszegénység, hátrányos helyzetű emberek, kvalitatív interjú, szociális szakma

The effects of Covid-19 on the everyday life of people living in the most disadvantaged areas: as they and professionals in the social service sector see

Beáta Dávid^{1*}, Tünde Szabó¹, Éva Huszti², István Bukovics¹

¹Semmelweis University Institute of Mental Health, Budapest, Hungary

²University of Debrecen, Debrecen, Hungary

Summary

This study examines the social aspects of security among a specific group of families living in extreme poverty and the professionals helping them during Covid-19. Using a qualitative method (group and individual interviews), we analyse the relationship between macro (social support system) and micro social dimensions of security, as well as the linkages between micro-level dimensions of security. In describing the latter dimensions, we will focus on the labour market situation of families with young children, and hence on their financial situation, their mental health situation and their educational situation. The description of each theme also includes an assessment of the situation of the families concerned and the professionals who help them, based on an analysis of the interviews conducted with them. In the first phase of the study, social problems were identified on the basis of interviews with experts. In the second phase, individual interviews were conducted with the people concerned, the disadvantaged. 11 interviews were conducted with experts: 5 individual and 6 group interviews. In the second phase, 50 disadvantaged people were interviewed individually.

In general, it can be concluded that the daily life of people living in disadvantaged areas has been further affected by the pandemic. The labour market situation has changed and, in this context, the financial situation of the inter-

viewees has further deteriorated. Single-parent families were particularly affected by these problems. The transition to online education has created difficulties for families, children, and teachers and additional tasks for social workers. In many places, the lack of accessible services, the low availability of equipment and low level of digital literacy have prevented distance learning from taking place, and the negative consequences for the population under study can only be predicted. The epidemic has affected the population not only financially but also mentally. The reduction in social life has led to an increase in domestic violence. In some areas, the number of births in disadvantaged families has increased, especially among minors. In fact, the epidemic has brought to the surface the problems that disadvantaged people face on a daily basis: unemployment and deprivation, compounded by educational underachievement. The workload of those working in the social field has also become more visible: a shortage of staff and a lack of resources. At the same time, the enormous potential and flexibility of the current human resources have been revealed.

Keywords: COVID-19, extreme poverty, disadvantaged people, qualitative interviews, social sector

1. Bevezetés

A 2020 tavaszán megjelent koronavírus sok változást hozott szerte a világban: a veszélyhelyzetet követő intézkedések, az intézményi zárások, a szükségszerű izoláció, a munkahelyi változások, az áremelkedés, a támogatások és szolgáltatások korlátozott elérése mindenkit érintett. A figyelem kezdetben elsősorban az egészségügyi ellátásra és a legveszélyeztetettebb idős korosztályra irányult. Az egészségügy leállításával és a távoktatás bevezetésével a feladatok átcsoportosításának köszönhetően a szociális szakmára egyre nagyobb nyomás nehezedett.

Magyarország leghátrányosabb helyzetű járásaiban a nehéz szociális helyzetben élő családok a koronavírus alatt a korábbi problémák mellett számos újabb kihívással szembesültek. Mivel a mélyszegénységben élők konstans válságállapotban élnek, életükben a járvány „mindössze” annyi újat hozott, hogy felmentek az élelmiszerárak és ezzel a kiszolgáltatottságuk tovább erősödött. A generációk óta teljes létbizonytalanságban élők körében a terhek növekedése területileg is jelentősen eltért, némely településen olyan mértékű volt, hogy az már a szociális munka színvonalas végzését és az ellátottak segítségét is veszélyeztette (Kostyál et al. 2021).

A biztonság társadalmi dimenzióinak vizsgálata a koronavírus okozta krízis során – a rendszerváltáshoz hasonlóan – ismét a társadalomtudományi gondolkodás fókuszába került (Dávid et al. 2016). Jelen tanulmányunk a biztonság társadalmi aspektusait egy speciális csoport, a mélyszegénységben élő családok és az őket segítő szakemberek körében vizsgálja. Kvalitatív módszerrel (csoportos és egyéni interjúk) egyrészt a makro (szociális támogatórendszer) és a mikro-társadalmi biztonság dimenziók összefüggését, másrészt a mikro-szintű biztonság dimenziók közti – esetlegesen egymással ellentétes irányú – viszonyokat elemezzük. A dimenziók leírásánál a kisgyermekes családok munkaerőpiaci és ezzel együtt anyagi helyzetére, mentális egészségi állapotukra, valamint az oktatási helyzet bemutatására koncentrálnunk. Az egyes témák leírásánál az érintett családok, és az őket segítő szakemberek helyzetértékelése is megjelenik.

Elméleti háttér, fogalmak

Szociális biztonság a társadalomban

A szociális támogató háló a szükségletek kielégítésében nyújt segítséget az egyéneknek, családoknak a társadalmi kockázatokkal szemben. Társadalmi kockázatként tartjuk számon a szegénységet, munkanélküliséget, az idős kort, a rokkantságot, a fogyatékoságot, valamint a lakhatási problémákat és a társadalmi kirekesztést is. A szociális alapelvek határozzák meg, hogy kik tartozhatnak a szociális biztonság rendszerébe, milyen feltételek mellett milyen típusú és mekkora támogatást kaphatnak. A szociális ellátások sem a szakmai körökben, sem a lakosság körében nem tudnak minden igényt kielégíteni, ez az elvárások különbözőségéből, az anyagi háttér és az indikátorok képlékenységéből egyaránt adódik. A szegénység kérdése is egy ilyen problémakör. A szegénység mértékét Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) létminimum-számításai alapján határozták meg, elsősorban a szociális ellátások iránti igény felméréséhez. Ugyanakkor a jövő tervezéséhez, a társadalmi szerepek kialakításához és a társadalmi beágyazódás mértékének megítéléséhez is szükséges, mert ezeknek a mutatóknak lényeges szerepük van a társadalom szociális helyzetének leírásában (<https://ec.europa.eu/>). A szociális biztonság funkcionális definíciója szerint a szociális biztonság olyan politikai eszközkészlet, amelynek az alapvető funkciója a meghatározott társadalmi kockázatok pénzügyi következményeinek a kompenzálása.

Abszolút szociális biztonság alatt mindenekelőtt azt a fogyasztási szintet értjük, ami a társadalom valamennyi tagja számára garantált. A társadalom ezen túlmenően nem csupán védelmezi állampolgárait, hanem olyan programokat is működtet, amelyek képessé teszik saját sorsa alakítására (pl. rehabilitáció, oktatási rendszer). Az abszolút szociális biztonság nem csupán jövedelmi kérdés, hanem a társadalmi státust meghatározó valamennyi dimenzióban (lakás, kultúra, munka, érdekérvényesítés, település) bizonyos minimumok garantálását jelenti. Az abszolút biztonság garanciája mögött a társadalmi felelősségvállalás áll. Az a megfontolás, hogy a csa-

lád társadalmi helyzetének kialakításában nem csupán a család a felelős, hanem a társadalom működése (a közönség felelőssége) is. A relatív szociális biztonság azt az igényt fejezi ki, hogy valamilyen krízis bekövetkezésekor (például a munkaképesség elvesztésekor) a család élet-színvonala – lehetőség szerint – ne süllyedjen túlságosan nagyot (Szöllősi, 2003).

A korábbi Alkotmányok a szociális biztonságot még alapjogként határozták meg, míg a Magyar Alaptörvényben a szociális biztonság megteremtése alapvetően már csak célként, törekvésként jelenik meg, a következőképpen:

XIX. cikk: (1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.

(2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg.

(3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja.

(4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.

A szociális biztonságot az állam a szociális ellátórendszer intézményein keresztül törekszik garantálni.

Kutatásunkban elsősorban azt próbáltuk meg vizsgálni, hogy a járványhelyzet által kialakult krízis hatására miként változtak a szociális biztonság különböző dimenziói, valamint hogy a szociális biztonságot garantáló ellátórendszerek képesek voltak-e hatékonyan kompenzálni a krízis okozta egyéni, családi veszteségeket.

Hátrányos helyzetben lévő települések

Magyarországon a területi egyenlőtlenség szerkezetét a településtípus és településnagyság mellett jelentősen befolyásolják a regionális és kistérségi különbségek, ami a munkahelyek egyenlőtlen területi eloszlásával hozhatók összefüggésbe. A hátrányok tartóssá válásához a térségben élők társadalmi-demográfiai összetétele is hozzájárul. Az előregedő korstruktúra és a magas gyermekszám – amennyiben nem párosul elegendő számú és megfelelő jövedelmet biztosító munkahellyel – nehézséget növelő tényezővé válik (Széleányi, 2017).

A területfejlesztési politikában a támogatások elosztása az egyes térségek fejlettségi szempontú kategorizálásán alapul (Józsan et al. 2010). A területi fejlettséget mérő

mutató a különböző szempontú gazdasági és infrastrukturális hátrányok mellett figyelembe veszi a térség társadalmi-demográfiai összetételét is (Bass, 2006). A kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján a járások egy négydimenziós, 24 mutatóból álló rendszerrel kerültek besorolásra. Az egyes járási mutatók a települési adatok aggregálásával állnak elő. Kedvezményezettnek az a járás minősül, amelynek mutatója az összes járás komplex mutatójának átlaga alatt van. A hatályos kormányrendelet e küszöbérték használatával 108 járást nevez meg kedvezményezettnek, amelyből 19 járást fejlesztendőnek és 36-ot komplex programmal fejlesztendőnek tart.

Szegénység és társadalmi kirekesztődés kockázata, a mélyszegénység meghatározása

A szegénység kapcsán először az anyagi javakról és az azokhoz való egyenlőtlen hozzáférésekről beszélünk. A szegénység és társadalmi kirekesztődés mérésére az Európai Unióban egységes mérőszám AROPE (At Risk of Poverty or Social Exclusion) mutató áll rendelkezésre, amelyet magyarul a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek arányaként írunk le. Három dimenziót foglal magába:

1. A leggyakoribb indikátor az ún. *relatív jövedelmi szegénység* (olyan háztartásokban élők aránya, ahol a nettó jövedelem nem éri el a medián jövedelem 60%-át).
2. A *depriváltság dimenziója* az általánosan használt fogyasztási javakat és szolgáltatásokat anyagi okokból nem élvező népesség arányát és számát jelzi (olyan személyek aránya, akik meghatározott kilenc fogyasztási tétel közül legalább négyről lemondani kényeszerülnek).
3. A *munkaintenzitás* a munkaerőpiacról kiszorulóknak vagy igen kis mértékben jelen lévők arányát és számát mutatja (munkaképes korú, 18–59 éves háztartástagok munkaidejének kevesebb mint ötödét töltik munkavégzéssel) (<https://ec.europa.eu/>, KSH 2020).

Eszerint 2019-ben a teljes népesség 17,7%-át, mintegy 1 millió 695 ezer főt érintett a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata. A területi különbségek jelentősek: míg Észak-Magyarországon minden negyedik háztartás érintett, addig Budapesten a lakosság 11,25%-a. Az országos jövedelmi szegénységi arány 12,2% (1 169 000 fő), míg ez a Dél-Dunántúlon 19,4%. Súlyos anyagi deprivációban a teljes népesség 8%-a (764 000 fő) él, míg Észak-Magyarországon a nélkülözők aránya több mint kétszerese az országos átlagnak (17,7%). Átlagot meghaladó volt a súlyosan depriváltak aránya az Észak-Alföldön (11,6%) és a Dél-Dunántúlon (9,8%) is. A népesség 3,6%-a (350 000 ember) élt munkaszegény háztartásban, Dél-Dunántúlon ez az arány a lakosság 8,7%-a (KSH 2020).

A mélyszegénységet az alacsony jövedelem, a depriváció, súlyos szociális deficit és az alacsony foglalkoztatási

ráta mellett a nagyon alacsony iskolázottság, a települési szegregáció, és a hátrányos társadalmi helyzet újratemelődének valószínűsége is jellemzi. A gyakorlatban hazánkban ebbe a csoportba tartoznak, akik legalább három éve munkanélküliek, legfeljebb közfoglalkoztatásban vesznek részt, legfeljebb az iskola 9–10. osztályát végezték el, nem piacépes szakképzettséget, szakképesítést szereztek, aktív korú inaktívak (18–60 év közöttiek), valamint kettőnél több gyereket nevelnek (Havas 2008).

2. Vizsgálati anyag és módszer

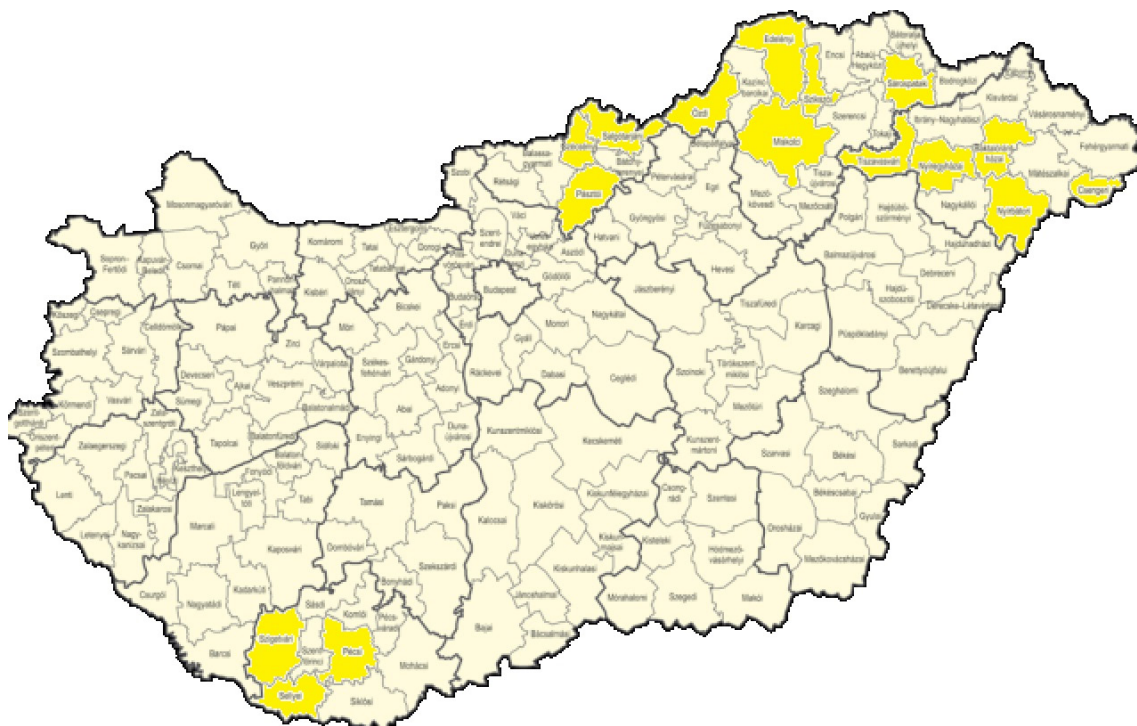
A 2021 első felében végzett kutatás célja a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak a járvánnyal összefüggő társadalmi és gazdasági nehézségeinek beazonosítása volt. A kvalitatív vizsgálat két szakaszból állt: az első szakaszban a járványhelyzet miatt kialakult és gyakran előforduló szociális problémák összegyűjtését, majd kategorizálását végeztük el szakértői interjúk alapján. A második szakaszban pedig az érintettekkel, a hátrányos helyzetben élő családokkal készítettünk egyéni interjúkat. A megkérdezett szakértők olyan, a szociális szférában dolgozó szakemberek voltak, akik ezeken a hátrányos helyzetű településeken szakmai vezetőként, családsegítőként vagy védőnőként látják el feladataikat. A szakemberekkel készített interjúk a járványhelyzet miatt 2021. január–februárban online készültek. A második szakaszban, 2021. május–június hónapokban az érintettekkel, akiket minden esetben a helyi szakemberek segítségével értünk el már vegyes technikával, online és személyesen készül-

tek el az interjúk. A vizsgálat első, szakértőkkel folytatott szakaszában 11 interjú készült: 5 egyéni és 6 darab csoportos (2–5 fő/csoport). A második szakaszban 50 hátrányos helyzetű személlyel egyéni interjú készült: ebből 20 személyesen, 30 pedig online. A szakértői interjúk hossza másfél–két óra közötti, a hátrányos helyzetű személyekkel készített interjúk fél és egy óra terjedelműek lettek. Az interjúalanyok kivétel nélkül hozzájárultak a hangfelvétel rögzítéséhez és aláírták a GDPR nyilatkozatot. A hanganyagok a felvételt követően gépelésre kerültek, elemzést a legélt interjúkkal végeztünk.

Vizsgálati személyek – a minta jellemzői

A hátrányos helyzetű családok felmérése céljából az elméleti felvetésből kiindulva többlépcsős szakértői kiválasztással végeztük a mintavételt. Első lépcsőben kiválasztottuk a szegénységi és társadalmi kirekesztettség mérőszámai szerint Magyarország legkedvezőtlenebb helyzetben lévő négy megyéjét. A négy megyén belüli kiválasztásnak két feltétele volt: az egyik, hogy komplex programmal fejlesztendő járás legyen, a másik, hogy tanoda, gyerekesély program működjön a járásban.

A kiválasztás alapján a vizsgálat helyszíne Magyarország négy megyéjének (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) 16 járása lett: Baktalórántháza, Csenger, Edelény, Miskolc, Nyírbátor, Nyíregyháza, Ózd, Pásztó, Pécs, Salgótarján, Sárospatak, Sellye, Szécsény, Szigetvár, Szikszó, Tiszaszvári (1. ábra).

1. ábra | A vizsgálatba bevont halmozottan hátrányos helyzetű járások.

Forrás: Saját szerkesztés

A kiválasztott 16 járásban a szakértők kiválasztása két-féle módon történt. Egyik megközelítésben a járási Szociális Szolgáltató Központok Családsegítő Intézményvezetőit kerestük, akiken keresztül eljutottunk a szakértői interjúalanyainkhoz, a családsegítőkhöz. A családsegítők ajánlásával védőnők és esetmenedzserek kerültek még a csoportos interjúkba. A másik kiválasztási irány a gyerekesély, gyerekház és tanoda programok telephelyvezetőinek megkeresése. Az ő ajánlásukkal lettek további interjúalanyaink a programok szakmai vezetői, és a területen dolgozó alapítványi munkatársak.

A hátrányos helyzetű családokat az első szakaszban megkérdezett szakértők jelölték ki számunkra. A szakértői kiválasztáshoz azt a kérést adtuk feléjük, hogy hátrányos helyzetű, kiskorú gyermeket nevelő családdal szeretnénk interjút készíteni, illetve olyan hátrányos helyzetű személyekkel, akikre a járvány időszaka plusz terheket rótt.

Vizsgálati egységünk minden esetben a hátrányos helyzetű családok. A szakértői interjúk és a hátrányos helyzetű családok egy tagjával (az esetek többségében az anyukával) készített interjúk témája a családra mint egységre fókuszál. Az egyéni élethelyzetek vizsgálata a család kontextusában értelmeződik az elemzésben. A minta nagy része (közel 70%) nő volt, életkoruk 22–65 év között, átlagéletkoruk 35 év, családi állapotuk jellemzően házas, vagy élettársi kapcsolatban élő 2–4 gyermeket nevelők. 10%-ban gyermeküket egyedül nevelő anyák, egyedülállóak, nyugdíjasok a megkérdezettjeink. A válaszadók kiválasztásánál törekedtünk a megyék szerint egyenletes megoszlásra, 25-25%-ban Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya megyei interjúalanyokat kerestünk meg a szociális szakemberek segítségével.

Mérőeszköz

A feltáró jellegű kvalitatív kutatás, csoportos szakértői interjúi és a hátrányos helyzetű családokkal készített egyéni interjúi, az interjúk vizsgálat ismérveit tartalmazza. Az interjú kérdéseit a kutatócsoport állította össze a vizsgálat elméleti alapjait és célkitűzéseit szem előtt tartva (1. Melléklet).

A vizsgálat központi kérdései: Milyen főbb változásokat történtek a Covid-járvány időszaka alatt, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintették a hátrányos helyzetű településeken élők mindennapjait? Milyen új kihívásokkal szembesültek a területen dolgozó szakemberek? Milyen megoldásokat találtak ezekre?

Az interjúalanyokat az interjúra történő felkéréskor tájékoztattuk a vizsgálat témájáról, a téma pontosítása a beszélgetés megkezdésekor történt.

A szakértőkkel készített interjúkérdéssor két témát ölelt fel. Az egyik a településen élők helyzetére kérdezett rá, a másik kérdéskör a szakértők munkájának változását, nehézségeit és lehetőségeit kívánta feltárni. A szakértőket arra kértük elsőként, hogy írják le, mennyire volt jellemző a munkahelyek szűkülése az adott településen a

járvány és a lezárások időszakában, továbbá, hogy megítélésük szerint anyagilag érintette-e a járványhelyzet a lakosságot? További vizsgálati dimenziók: mentális helyzet, oktatás, támogatási formák, szakemberek munkája. A második kérdéskörben a szakemberek munkájára, annak változásaira fókuszáltunk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy rendelkeztek-e kellő információval a járványhelyzettel kapcsolatos eljárásokról, szabályozásokról, milyen volt az együttműködés a szakemberek között ebben az új helyzetben, mennyire voltak leterhelve. Az interjú végén javaslatokat és jógyakorlatokat is kértünk az elmúlt másfél év tapasztalataira alapozva.

A szakértői interjúk anyagát felhasználtuk a hátrányos helyzetű családokkal készített interjúk előkészítésékor, valamint az interjúvázat összeállításában (lásd Melléklet). A családokkal készített egyéni interjúban rákérdeztünk arra, hogy változott-e a család munkaerőpiaci helyzete a járvány hatására? Nehezebb volt-e kijönniük a pénzből a járvány alatt? Okozott-e nehézséget a maszkok, fertőtlenítőszeres beszerzése? Az anyagi, munkaerőpiaci helyzet felmérése mellett mentális képet is szeretnénk volna kapni a lakosságról, ezért erre vonatkozó kérdéseket is megfogalmaztunk az interjúalanyok felé. „Feszültebbnek, idegesebbnek érezte-e magát a járvány hatására? Érezték-e fásultnak magukat, kilátástalannak a helyzetüket? Okozott-e vitát, veszekedést az összesség a családon belül? Változott-e valami a család életében a járvány indulása óta, ha igen, akkor mi? Hogyan próbáltak erre reagálni? A gyerekek hogyan viselték a korlátozásokat? Az idős hozzátartozók hogyan viselték?” Az ezt követő kérdéskör, a kisgyerekes családok esetében, az oktatásra irányult: „Mi okozta a legnagyobb problémát az iskolai oktatásban tavasszal? Hogyan történt a gyerekek iskolai oktatása? Hogyan tanultak a gyerekek? Volt-e megfelelő eszközük a tanuláshoz? Mik voltak a főbb nehézségek?” Rákérdeztünk arra is, hogy okozott-e gondot a járványhelyzet az egészségügyi, szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférésben? Volt-e olyan betegségük, ami nem kapott kellő kezelést a járvány miatt? És végül szeretnénk volna feltérképezni a segítségnyújtás területét, azt, hogy kaptak-e adományt, volt-e állami, önkormányzati vagy civil segítség, ami eljutott a megkérdezettekhez a karantén ideje alatt?

Az interjúk elemzése tematikus elemzéssel történt. Témáról témára haladva kerültek kigyűjtésre a kérdéskörökhöz kapcsolódó különféle élethelyzetekre adott narratívák és a megküzdés érdekében tett stratégiák.

A megkérdezett személyek élethelyzetének divergálása és a családtípusok egyenlőtlen megoszlása miatt a tanulmány nem vállalkozik a család összetétele szerint (kisgyerekes családok, egyszülős családok, idősek) tipológialakításra.

A szakértői interjúk feldolgozása során a kutatási kérdések és alkérdések adták az elemzés vázát. A kutatási kérdésekre adott válaszokból egy probléma-térképet készítettünk, ami a kérdéseinkre kapott válaszok, valamint azok az elemek, amelyek ezeken kívül kerültek elő az in-

1. Melléklet | Interjúguide

Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok vizsgálata a COVID-19 után

Témafelvezetés: Változások a járvány indulása óta – Milyen főbb változásokat tudnak említeni a járásban, településen, ami közvetve vagy közvetlenül érintette az ott élők mindennapjait? Hogyan változott meg a hátrányos helyzetűek élete?

I. JÁRÁSI, TELEPÜLÉSI HELYZET

- 1. Munkerőpiaci helyzet** – Érezhető-e a lakosság munkaerőpiaci helyzetének változása?
Ha igen, mely társadalmi rétegekben? Miben nyilvánul ez meg?
Mennyire volt jellemző a munkahelyek szűkülése, és mely szektorokban?
Milyen stratégiát tudtak alkalmazni lakosok a munkahelyek megszűnése miatti bevételkiesésre?
Néhány kistérségen a legfőbb munkáltató az önkormányzat. Hozott-e változást a vírushelyzet a köz munkák esetében? A köz munkásokat érintették-e a járványhelyzet okozta változások, ha igen, hogyan?
- 2. Anyagilag hogyan érintette a lakosságot a vírushelyzet** – Érezhető-e a lakosság körében az, hogy anyagilag érintette őket a járványhelyzet?
Ha igen, mely társadalmi rétegekben? Miben nyilvánul ez meg?
- 3. Mentálisan hogyan érintette a lakosságot a vírushelyzet** – Érezhető-e a lakosság körében az, hogy mentálisan érintette őket a járványhelyzet?
Ha igen, mely társadalmi rétegekben? Miben nyilvánul ez meg?
Hogy sikerült ezeket a problémákat kezelni?
Maradtak-e tartós mentális hatásai a vírushelyzetnek?
A „nyári víruszúnet” hozott-e regenerálódást?
- 4. Egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés** – Okozott-e gondot a járványhelyzet a járásban, településen az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférésben?
Melyek azok az egészségügyi területek, ahol fordultak elő problémák, és melyek azok, amelyeket nem érintett?
Milyen típusú problémák jelentkeztek? Ezek kiket érintettek leginkább, mely társadalmi rétegeket?
Hogy sikerült ezeket a problémákat kezelni?
- 5. Szociális ellátórendszerek** – Hogyan érintette a szociális ellátórendszer által nyújtott szolgáltatásokat a járványhelyzet?
Mit érezhetett ebből a lakosság? Voltak-e olyan szolgáltatások, melyeket átmenetileg szüneteltetni kellett? Ennek voltak-e negatív hatásai?
Voltak-e olyan szolgáltatások, melyeket újként kellett kialakítani a járványhelyzet miatt? Együttműködők, megértők voltak-e a gondozottak, ellátottak, kliensek?
Milyen hatásai voltak a személyes jelenlét hiányának?
- 6. Gyerekek, családok helyzete** – Hogyan változott a gyerekek, családok helyzete a járvány indulása óta?
Milyen főbb területeket érintett a változás? Hogyan próbálták erre a családok reagálni?
Volt-e érzékelhető különbség a különböző társadalmi helyzetű családok között a járványhelyzet viselésében?

- 7. Oktatási helyzet** – A járásban, településen mi okozta a legnagyobb problémát a digitális oktatásban tavasszal?
Hogyan próbálták kezelni a kialakuló problémákat, milyen megoldások fordultak elő?

A digitális kompetenciák hiányát mennyire sikerült áthidalni?

Hogy oldották meg a gyerekekre való felvigyázást?

Volt-e érzékelhető különbség a különböző társadalmi helyzetű családok között az oktatási helyzetben beállt változások kezelésében?

- 8. Társas kapcsolatok** – Hogyan alakult a családok kapcsolatszerkeze a járvány kezdete óta?

Szorosabbak, gyakoribbak, együttműködőbbek lettek vagy inkább több konfliktus alakult ki?

A családok társas támogatórendszere szélesedett vagy inkább szűkült?

Milyen megoldásokat találtak az emberek ezen problémákra?

- 9. Segítségnyújtás lehetőségei: civilek, önkéntesek, állami segítségnyújtás** – Mennyire volt jellemző, hogy a járásban, településen aktívabbak lettek a civil szervezetek, növekedett az önkéntes segítségnyújtás?

Ha jellemző volt, akkor főleg milyen területekre koncentráltak?

Mennyire volt jellemző az állami, önkormányzati segítségnyújtás felélékülése? Ha jellemző volt, akkor főleg milyen területeken jelent meg?

Előfordult-e, hogy korlátokba ütközött a civil és állami segítségnyújtás?

Előfordult-e a kétféle segítségnyújtás ütközése?

Előfordult-e, hogy az önkormányzat akadályozta volna a civil segítségnyújtás bármely formáját?

- 10. Közösségi terek, pl. közösségi ház, tanoda, biztos kezdet ház** – Hogyan érintette a járványhelyzet a közösségi terek működését, működtetését? Milyen nehézségek jelentek meg?

Ezeket hogyan próbálták megoldani?

A közösségi programok szervezése kapcsán milyen problémák merültek fel? Ezeket hogyan tudták kezelni?

Milyen segítségre számíthattak ezekben?

A lakosság mennyire volt partner a közösségi terek megváltozott használatában?

II. SZAKEMBEREK HELYZETE

Hogyan változott a szakemberek munkája a terepen, milyen nehézségek alakultak ki a családokkal való kapcsolattartásban? pl. ügyintézésben, kézbesítés

Rendelkeztek-e kellő információval a járványhelyzettel kapcsolatos eljárások, szabályozások kapcsán?

Együttműködők voltak-e a szakemberek?

Mennyire volt eltérő a szakemberek leterheltsége?

Mennyire bírták a terhelést a szakemberek (több munka, más terület, elégedetlen kliensek)? Volt-e elegendő mozgósítható szakember?

Látnak-e különbséget a tavaszi és az őszi járványhelyzet között?

III. JÓGYAKORLATOK KÉRÉSE

IV. JAVASLATOK A PROBLÉMÁK KEZELÉSÉRE

terjűkban. A hátrányos helyzetű személyekkel készített interjúk elemzése a szakértői elemzés után megalkotott probléma-térképet követte, ugyanazzal a metódussal, témáról témára haladva, a különféle mintázatok gyűjtésével, folyamatosan kiegészítve a felmerülő új elemekkel.

3. Vizsgálati eredmények

A vizsgálat eredményeit tematikusan, biztonsági dimenzióként tekintjük át. Elsőként a munkahely biztonságával, majd az anyagi helyzet bizonytalanságával foglalkozunk, végül a hátrányos helyzetben élők egészségi, főként mentális egészségi állapotának bemutatása következik. A járvány kapcsán kialakuló, sokakat érintő problémaként definiáltuk az oktatási helyzetet: hogyan sikerült az online oktatásra átállni ott, ahol sokszor még a széles sávú internet sem elérhető? Az eredmények ismertetését a szociális szférába dolgozó szakemberek helyzetértékelésével zárjuk.

A munkahely biztonsága

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a járvány a hátrányos helyzetű településen élő lakosságot több szempontból is súlyosan érintette. Míg országosan elsősorban a vendéglátás és a turisztika területén dolgozók veszítették el a munkájukat, addig az általunk vizsgált, többségében kisebb, gazdaságilag is elmaradottabb településeken ezek a szektorok nincsenek jelen. A megkérdezett szakértők szerint épp ezért nem volt jelentős az állásvesztés az adott településeken, járásokban. A hátrányos helyzetű családokkal készített interjúk azonban arról tanúsítottak, hogy a „felülről” érzékeltnél nagyobb arányú lehetett a munkahelyek elvesztése. Bár tömeges elbocsátás a vizsgált térségekre nem volt jellemző, a külföldről hazatérőknek például problémát okozott, hogy a kényszer-hazautazás következtében munka nélkül maradtak. Azok, akiknek volt munkájuk, jellemzően továbbra is tudtak dolgozni. Általában jellemző, hogy a hátrányos helyzetű településeken élők közül kevesen rendelkeznek bejelentett munkahellyel, gyakori, hogy alkalmi vagy feketemunkát végeznek: építkezéseken segédmunka, útépítés, kábelezés, épületek bontása, mezőgazdasági idénymunka. Szakértő interjúalanyaink tapasztalata, hogy az ilyen helyeken dolgozó személyek és családok helyzete nem változott a bezárások idején. Az érintettek közül azonban többen említették, hogy az alkalmi mezőgazdasági, feldolgozóipari, építőipari munkák megfogyatkoztak a járvány hatására. Sokan számoltak be üzletek, kisebb üzemek bezárásáról, az alkalmi munkák megszűnéséről és az ebből eredő állásvesztésről.

„Végleg mindenki leállt szinte. Szinte mindenki leállt, ...Hát, itt a környéken nem igazán. Volt még egy ilyen megélhetési lehetőség, hogy volt ez a Solt közút. És oda járkáltak saját kocsival az emberek, de többszáz kilométerre mennek és megkapják a napi nyolcezer forintot. ... Van,

aki Pécsre, van, aki Tolna-megyébe, van, aki Pest fölé megy. És mentek. Négy-háromszáz kilométerekre mentek.” (Pécsi járás, egyéni interjú)

Az érintettekkel készített interjúk során több olyan esettel is találkoztunk, elsősorban sokgyerekes családoknál, hogy az iskolák bezárása miatt, munka mellett képtelenek voltak megoldani a gyerekek felügyeletét, otthoni tanulását, így valamelyik szülő felmondásra kényszerült vagy elbocsátották. A gyermeküket egyedül nevelőknél a probléma hatványozottan jelent meg, több esetben megoldhatatlannak bizonyult; több interjúalany számolt be jelentős krízisről is. Például egy Nyugat-Magyarországon élő anyuka két gyermeke miatt nem tudott tovább dolgozni, így először jövedelmét, majd lakhatását, az albérlését is elveszítette. Azért, hogy gyermekeivel együtt maradhasson, és ne indítsanak gyermekvédelmi eljárást, az anyuka egy salgótarjáni anyaotthonba volt kénytelen költözni a gyerekekkel együtt.

„Hát tavaly márciusban megszűnt a munkaviszonyom a járvány miatt. Addig albérlésben laktam a gyerekekkel. Üzemi takarító voltam. És hát se bölcsőde, se óvoda nem üzemelt abban az időben, és hát egyedülálló szülő vagyok, így hát nem volt hova elhelyezzem őket. Mivel, hogy jövedelemem meg nem volt, így az albérlést sem tudtam tovább fizetni.” (Salgótarjáni járás, egyéni interjú)

Sok kistérségen – lévén, hogy a legnagyobb foglalkoztató maga az önkormányzat – a közmunkások jelentős része a járvány alatt is dolgozott. Ugyanakkor a közmunkaprogramban 2020. év elején, még a járvány előtt, jelentős létszámleépítés volt, így egy szűkebb réteg már ekkor elveszítette a jövedelemszerző tevékenységét. A 2020-as rendszerszintű változás a fiatal munkavállalókat érintette, mivel a rendelet szerint közmunkában 25 év alatti személy nem foglalkoztatható. A közmunkaprogram kor szerinti szűkítése a 16–25 éves, halmozottan hátrányos helyzetű települések fiataljait érinti leginkább, akiknek rendkívül korlátozottak a lehetőségeik a településről való elszakadásra.

„A közmunka programmal év elején volt egy olyan központi döntés hogy le kellett csökkenteni a közmunkában részt vevők számát és itt közel a felére csökkentették le, és hiába volt a járvány, tehát hiába voltak a lezárások ezt nem emelték meg ezt a létszámot ... de pont a járvány előtt hozták meg ezt a döntést, hogy az embereknek az 50%-át, akik a közmunka programban dolgoztak elengedték. És ezek a családok kerültek a legnehezebb helyzetbe ... ezek az emberek abszolút nem tudnak elhelyezkedni.” (1. szakértői interjú – Nyíregyházi járás, alapítványi munkatárs)

„Munkába? Hát van nálunk a közmunka, azon kívül van még két gyár, de a két gyárba a normál munkásokat, aki képes normál fizikai munkát teljesíteni, azt nem veszik fel. Marad a sima tanács, úgy nevezik, Kbt., és oda meg csak a 25 év felettieket veszik fel. Mint ahogy én is vagyok, hogy 25 év alatt vagyok, már engem oda fel se vesznek.” (Tiszavasvári járás, egyéni interjú)

Az anyagi helyzet bizonytalansága

A hátrányos helyzetű családok generációk óta teljes létbizonytalanságban élnek mindennapjaikat. Az elmúlt egy évben sok család anyagilag még nehezebb helyzetbe került, mivel a vírushelyzet jelentős áremelkedést hozott. Ez komoly gondot jelentett az amúgy is mélyszegénységben élő embereknek, különösen azoknak, akik rászorultsági alapon nem kaptak segélyezést, vagy akikhez nem jutottak el a plusz segélyadományok. Sokan nem tudták megvenni azt a mennyiségű élelmiszert, ruházatot, amire minimálisan szükségük lett volna.

„A tavalyi évre gondolva a legnagyobb helyzetünk az az élelmiszerhiány volt. Rengeteget nélkülöznünk kellett. Ami még nehéz volt, hogy a gyerekekkel nem volt úgy ruhánemű olyasmí, amibe tudtak volna járni meg tisztasági szer. Ez a legnehezebb volt akkor.” (Nyírbátori járás, egyéni interjú)

Mind a szakértői interjúk, mind a lakosokkal készült beszélgetések alátámasztották azt a feltételezést, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű településeken élők eleve olyan nehéz anyagi körülmények között élnek, olyan kevés pénzüsszegekből kénytelenek nap mint nap gazdálkodni, hogy körükben a vírushelyzetnek köszönhetően a romlás nem volt annyira „kitapintható”, hiszen nehéz helyzetük állandó és tartós.

„Aki eddig nehéz anyagi helyzetben volt az most még inkább abban van.” (2. szakértői interjú – Szikszói járás, családsegítő)

„Nagyon nehéz körülmények között élünk, mert ugye közhasznú fizetésből nagyon nehéz megélni. Egyre magasabbak az árak a boltokban is, nehezebben tudjuk megvenni ebből a pénzből, ebből a fizetésből az élelmiszereket.” (Salgótarjáni járás, egyéni interjú)

„Nagyon keserves itt az élet. Mondom, sehol semmi, végül is még bevásárlási lehetőség sincs, mert van még egy állítólagos vállalkozó, de azt se lehet elérni, mert soha nincs otthon... És akkor mindenki megpróbálja úgy megoldani, hogy haver, rokon, jóbarát, tudod. És elkérk az árát. Valakit elvisznek ám nyolc-tízezer forintért.” (Pécsi járás, egyéni interjú)

A hátrányos helyzetű településeken élőkkel készült interjúkból az is kitűnt, hogy az egyszülős családokat a járványhelyzet több szempontból még hátrányosabban érintette: a járvány miatti munkalehetőségek megszűnésével, továbbá az online oktatás bevezetése miatt ezek a családok sok esetben rendkívül nehéz anyagi helyzetbe kerültek.

„Utána kikerültem az albérletből, kértem segítséget, hogy valahova el tudjak jutni a gyerekekkel, mivel nem fizette vissza a kéthavi kauciót, így nem tudtam elmenni másik albérletbe. Úgyhogy bekerültem egy gyereketthonba a két gyerekkel... itt nagyon kevés a munkalehetőség, ... de ha van is, akkor csak két műszak van. Mivel egyedülálló anya vagyok, ...jelen pillanatban csak közmunkát tudtam ta-

lálni, ami úgyszintén kevés. Takarékoskodni nem igazán tudunk tőle. Épphogy fedezi azt, ami egy hónapra elegendő.” (Salgótarjáni járás, egyéni interjú)

Ami a segélyezések igénybevételét illeti, az egyéni interjúk alapján az derült ki, hogy a járvány okozta lezárások miatt az érintettek anyagi problémára hivatkozva, csak elenyésző számú kérelmet adtak be a polgármesteri hivatalokhoz. A kérelmezők között volt olyan, aki a közmunkaprogramban dolgozott és elveszítette a munkáját, vagy egyéb, például mentális probléma miatt lett munkanélküli, és azért került rossz anyagi helyzetbe. Az ő kérésükre az önkormányzat a krízishelyzet kezelésére egyszeri támogatást nyújtott, esetenként élelmiszer-adománnyal támogatta a rászorulókat.

„az biztos pénz a gyerek utáni ellátás, ha dolgozik az apuka-anyuka, ha nem dolgozik az egy fix pénz. ... a családnak egyetlen biztos bevételük csak az. Hiába nem nagy összeg. Ők arra vannak ráutalva.” (7. szakértői interjú – Edelényi járás, családsegítő)

A hátrányos helyzetű családok számára az adományok nagy segítséget jelentettek a korlátozások alatt, ugyanakkor azok elosztása rendkívül egyenlőtlen volt. Sok településre egyáltalán nem került adomány, más helyeken olyan sokat kaptak, hogy felesleg is maradt. A legnagyobb nehézséget a szakemberek abban látják, hogy az érintett családok képtelenek beosztani a rendelkezésükre álló javakat, legyen az jövedelem, segély vagy adomány-csomag. Ez a jelenség a vírus ideje alatt csak tovább erősödött.

Mentális egészség

A járvány megfékezésére, a fizikális egészség megőrzése érdekében hozott döntések ellentmondásosak, amennyiben a társas izoláció következtében a mentális egészséggel kapcsolatos biztonságérzet gyengül. Mentális szempontból nagyon vegyes képet mutatnak az általunk vizsgált, halmozottan hátrányos helyzetű településeken élő emberek. Az interjúk elbeszélésekből kiderült, hogy sokan megijedtek, bezárkóztak, féltek az utcára menni, féltek a nagyvárosba menni, ügyet intézni, vagy orvosi ellátás igénybevételéhez a tömegközlekedést használni. Voltak, akik az óvodába sem akarták elengedni a gyerekeket. Az információhiány és az ellentmondásos információk komoly frusztrációt okoztak: általános jelenség volt, hogy kezdetben össze voltak zavarodva az emberek. Egyes településeken az idősek izolációja tovább növekedett a hozzátartozók látogatásának hiányában.

Ezzel szemben vannak, akik ugyanúgy élték a mindennapjaikat, ahogyan korábban. Mentálisan nem érintette őket a járványhelyzetben kialakult korlátozás, alapvetően semmi nem változott az életükben.

A szakemberek tapasztalata szerint voltak olyan területek, ahol lényegesen romlott a helyzet: egyes helyeken

arról számoltak be, hogy nőtt a családon belüli erőszak, míg máshol a fiatalok körében nőtt a szuicid kísérletek száma.

„Van egy, remélem, hogy nem kialakuló tendencia, de most az utóbbi néhány hónapban sajnos a sokadik jelzés jön iskolákból, és ezek középiskolás diákok, akiknek különböző szuicid gondolatai vannak. És ez olyannyira ütötte föl most a fejét, és sorozatosan érkeznek ilyen jelzések, hogy mi éppen tegnap ültünk le a pszichológus kollégákkal, mert az iskolák kérnek egyfajta támogatást is tőlünk a gyerekek osztálytársainak lelki támogatására, megsegítésére. Van benne egyébként általános iskola is 7-8. osztály, és van középiskola is.” (1. szakértői interjú – Baktalórántházi járás, védőnő)

Ezek a problémák is eltérően jelentek meg az egyes járásokban, településeken. Az ózdi és edelényi járásban például rendkívüli mértékben megnőtt a fiatalok (16 évesnél fiatalabbak) körében a nem várt terhességek száma.

„Családon belüli erőszak, digitális oktatással járó gondok (nem »jár a gyerek«, összegyűlt az 50 óra igazolatlan hiányzás), szülőket terhelő plusz feladatok miatt keresték sokan a családsegítő ingyenes vonalát és kértek segítséget, ventiláltak sokat” (1. szakértői interjú – Nyírbátori járás, szakmai vezető)

„Több volt a veszedelem is, mert ugye, nem dolgozott...” (Szikszói járás, egyéni interjú)

A szakemberek véleménye szerint az alkoholprobléma sok helyen került előtérbe; sokkal többen fogyasztanak alkoholt, mint korábban.

„Náluk ez a családon belüli meg az egymás közti összejövetel igazán a vírus őket nem korlátozta .... Ezáltal gondoltam volt alkoholfogyasztás meg más szernek a használata és volt olyan jelzés, amiben benne volt, hogy dizájner szert használt apuka és így bántalmazta a családot, mert hallucinált. Ezek miatt. Egyrészt a feszültség ugye hogy össze voltak zárva nem volt munkalehetőség a másik pedig hogy több idejük volt mindenre. Nem voltak elfáradva. Ezt gondoltuk.” (7. szakértői interjú – Edelényi járás, családsegítő)

A gyerekek mindennapjait is gyökeresen érintette a járványhelyzet: az online oktatás elrendelése, majd megszüntetése, más, a korábitól eltérő élethelyzetet alakított ki náluk is. Többen arról panaszkodtak, hogy nehéz visszazoktatni őket az iskolai életre, az ott elvárt viselkedésre.

„Tehát itt a hátrányos helyzetű meg a halmozottan hátrányos helyzetű klienskörünk – azért ott ez jellemző, hogy akkor otthon vagyok, és akkor azért nem tanulok, kibaszálják, hogy egy nátha miatt 10 napig otthon tud lenni” (1. szakértői interjú – Nyíregyháza, családsegítő)

„A kiskorúak sokkal agresszívabbak a bezártság miatt.” (7. szakértői interjú – Edelényi járás, családsegítő)

„Azonkívül az addig rendszeresen sportoló mozgó unoka nem mozdul ki a lakásból azzal próbálja mozgatni hogy vidd le a szemetet és menjél a boltba hogy egyáltalán megmozduljon.” (4. szakértői interjú – Ózdi járás, családsegítő)

„Szaladj el egy boltba egy kiló kenyérért, addig is levegőtél egyet, aztán gyere vissza haza. Próbáltam őket ilyen kisebb kis trükkökkel, hogy ne érezzék annyira bezártnak magukat.” (Nyírbátori járás, egyéni interjú)

Problémaként fogalmazódott meg, hogy az iskola zárva tartása és a jelzőrendszeri tagok limitált működése miatt a gyerekjóléti szolgálatok nem kaptak megfelelő jelzéseket a gyerekek és a családok helyzetéről. Több szakértő kiemelte, hogy a járványidőszak főleg a középiskolás fiatalokat sújtotta, mivel a tavaszi zárást követően az őszi időszakban is otthon kellett maradniuk.

„... mivel oktatási helyszínen nem jelennek meg a gyerekek, ezért a családi problémák a családon belül maradnak, tehát nagyon nehezen derül ki egy bántalmazás, egy elhanyagolás, mert nincs, aki jelezze. Tehát a védőnő is csak korlátozottan tud kijárni, vagy ő sem látogathat családot, ő is csak fogadni tudja a szülőket a gyerekekkel. Oktatási intézménybe ugyanúgy digitálisan, vagy csak időként mehet be a gyerek, és most kevesebb a jelzés, de több a probléma. A jelzőrendszer az most nem működik a családok tekintetében. És ez a veszély, hogy ez mikor bukik ki. Sokkal több lett a válás, amit észrevettem, vagy az élettársi kapcsolatok megszakadása.” (5. szakértői interjú – Salgótarjáni járás, szakmai vezető)

Oktatási helyzetkép

Már a korábbi területek elemzése során is többször láthatóvá vált, hogy a járványügyi rendelkezések miatt az oktatást érintő változások jelentősen érintették a hátrányos helyzetben élőket. A megkérdezett szakértők szerint a 2020-as tavaszi teljes leállásakor a települések többségének nehezen sikerült kezelni az online, digitális oktatásra való átállást. A nehézségek hatványozottan jelentkeztek a hátrányos helyzetű településeken, településrészekben és az ott élő lakosok körében. A digitális oktatásra való átállást jelentősen nehezítette, hogy a hátrányos helyzetű családok nem rendelkeztek megfelelő számítástechnikai eszközökkel ahhoz, hogy a központilag kialakított rendszerhez kapcsolódni tudjanak. Mobiltelefon a háztartások többségében előfordult, azonban az iskolai digitális oktatás által használt platformokhoz (pl. Kréta, Tanterem, Zoom stb.) szükséges asztali gép, laptop, tablet a háztartások jelentős részéből hiányzik. A 2-3-4 gyerekes családok gyermekei számára a szimultán oktatáshoz egyáltalán nem állt rendelkezésre a kellő számú eszköz. Az eszközök hiányát tovább súlyosbította az elérhető internetkapcsolat gyengesége, továbbá mind a szülőkre, mind a gyermekekre jellemző digitális analfabetizmus.

„Korlátlan netünk van. Kint tudjuk használni, hogy kint van, a hordozható net, kint van, de akkor sem nagyon

tudjuk használni, mert nem nagyon fogja, nincs téréreje. A gépet úgy használjuk, hogy a gép bent van, az internet kint van, és akkor addig-addig állítgassuk vagy odatesszük valahova, hogy fogja a jelet, meglegyen a lefedettség, és akkor úgy fogja az internetet és úgy. Viszont nagyon sokszor lekapcsolódik. Nem nagyon van térerőnk és ezzel nagyon sokan küszködünk. Mire a gyerek visszacsatlakozik, vége az órának, amire visszakapjuk a netet. Nekünk ez nagyon nehéz volt.” (Nyíregyházi járás, egyéni interjú)

„...azt el kell mondanom, hogy még a nettel sem volt szégyen ügyfélkörünk kíségetve, mert, ahogy említettem, a szegregátum a város a szélén van, ahová egyetlen szolgáltató sem hajlandó netet kivinni, ott csakis kizárólag a mobilnet használható. Tehát ők még a net-támogatásból is kiesnek most ősszel, meg hát azért tudjuk, nem a legújabb mobiltelefonjaik vannak” (1. szakértői interjú – Nyírbátori járás, alapítványi munkatárs)

A szülői kompetenciák hiányára a megkérdezett szakértők több szempontból is rávilágítottak: véleményük szerint az iskolák és a pedagógusok hozzáállása nem mindig volt megfelelő, ami súlyosan érintette a hátrányos helyzetű településrészek lakóit. Sok esetben a szülő nem tudott segíteni a gyerekeknek, mert maga is legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik.

„Megmondom az őszintét, olyan kérdések vannak negyedikben, hogy azt sem tudtam, hogy miről van szó. Nem értettem, hogy mi van. Na most én angolul egyáltalán nem tudok semmit, még egy picit sem... A gyerekek elég nagy hátránya lett ebből, hogy az iskolát bezárták. A gyerekek a tudása és a jegyei is rosszabb lett. Amikor kinyitott most áprilisban az iskola és a gyerek kézzel-lábbal küzdött, és két vagy három tantárgyból a gyerek bukásra állt. Hát mondom fiam, nem tudok mit csinálni, ez van. Le kell ülni és tanulni. Végül egy tantárgyból maradt bukásra.” (Nyíregyházi járás, egyéni interjú)

A hirtelen jött lezárás eleve nagy feladat elé állította a pedagógusokat is, hiszen előzetes tapasztalatok hiányában még nem álltak készen arra, hogy kezelni tudják az online oktatás támasztotta kihívásokat, és ez hatványozottan igaz volt az informatikailag képzetlenebb pedagógusokra.

„Heti papíralapon lettek a gyerekeknek kiadva. Településenként változott, volt, aki postázta az anyagot, és úgy várta vissza ládába, volt olyan iskola, aki személyesen kiadta, és külön személyre szabottan, hetente, borítékolva kértük vissza, de volt olyan, aki központilag letette, üzletbe, és onnan vihették el a családok. Nagyon tág volt a repertoár.” (3. szakértői interjú – Szécsényi járás, szakmai vezető)

Több szakértő említette, hogy az iskola csak kiadta a feladatokat, azonban azok eljuttatása a gyerekekhez, az önálló feldolgozás segítése, és az elkészült feladatok visszaküldése már nem ment zökkenőmentesen. Az iskolák próbáltak ügyeleti rendszert fenntartani, azonban ezek

igénybevétele ritka volt a beszámolók szerint. A gyerekek szempontjából hátrányt okozott, hogy többnyire a szülők is igen alacsony kompetenciával rendelkeztek az informatikai kihívások teljesítésére, és sok esetben alacsony képzettségük okán sem tudtak érdemben segíteni a gyerekeknek a kapott feladatok megoldásában, tanulásukat nem tudták érdemben támogatni. További nehézséget okozott, hogy a szülők nem voltak képesek azt a motiváló attitűdöt sem közvetíteni a gyermekeknek, amit az iskolában korábban megkaptak.

„Kiküldte az iskola írásban, írásban kellett visszaküldeni. Ezt sem feltétlen teljesítették, illetve a szülőknek az alacsony iskolázottsága volt még, ami ehhez hozzájárult, hogy ők nem végezték el a 8 osztályt feltétlen, és nem tudtak úgy segíteni nekik érdemben, hogy ez megfelelő legyen a gyerekek számára.” (5. szakértői interjú – Salgótarjáni járás, szakmai vezető)

A településeken működő gyermekjóléti szolgálatok, tanodák, jelenlétházak hathatós szerepet vállaltak az iskolai feladatok kinyomtatásában, kézbesítésében és nem egyszer a gyerekek felkészítésében is. Ők próbáltak reagálni a felmerülő szükségletekre: kapcsolatot építettek ki az iskolákkal, a szülőkkel, gyerekekkel, és olyan keretrendszert, rendszeres tárgyi és személyes segítséget kíséreltek meg kialakítani, amivel segíthetik a tanulásból kimaradással veszélyeztetett diákokat. Azonban a tanodák szükségszerű létszámkorlátja sok esetben akadály a rászoruló gyerekek bejutásának, számos hátrányos helyzetű településen a magas gyereklétszám miatt sok gyerek nem kerül be a tanodába. Ezekben a helyeken igény mutatkozik a tanodai létszám bővítésére. Az interjúk alapján ugyanakkor az is látható, hogy voltak olyan intézmények, amelyek mindent megtettek az oktatás szinten tartásáért.

A megkérdezett szakértők többnyire úgy látták, hogy az első lezárást követően a hátrányos helyzetű gyerekek-nél a távoktatás nem működött. A zárást követően olyan hátrányokat halmoztak fel, amit csak rengeteg energia- és időráfordítással lehet visszahozni a zárás előtti szintre. A gyerekek elszoktak a rendszerességtől, a tanulástól, a tananyaggal egyedül, nagyjából mindenfajta segítség nélkül képtelenek voltak megbirkózni.

„Tavasszal, amikor átálltak digitális oktatásra akkor közel 200 gyerek volt az, akit nem értek el digitális formában. Erre mi azonnal reagáltunk, és felajánlottuk azt, hogy ha eljuttatják nekünk a kinyomtatott tananyagot vagy leckét, akkor mi ezt beosztjuk és akkor egyszerre 2-3 gyerek jöhet be, és mi foglalkoztunk velük.” (1. szakértői interjú – Nyíregyházi járás, családsegítő)

A járványhelyzet miatt ugyancsak láthatóvá váló digitális hátrány egyik oka, hogy általában épp a leghátrányosabb településrészek nem áll rendelkezésre kiépített internet, legfeljebb csak mobilnettel tudnak kapcsolódni. Volt olyan nórádi település is, ahol az iskola 118 tanuló-jából mindössze 17 gyerek tudott csatlakozni az online

tanrendhez. Több szakértő is megemlítette, hogy gyakori, hogy a házakban nincs áram, valamint az, hogy 5-6-an osztoznak egy szobán. Ilyen körülmények között a gyerekek számára a koncentrált tanulás elképzelhetetlen.

„Laptop meg számítógép azért otthon nem áll rendelkezésre, azt sem mondhatjuk, hogy családonként egy. Maximum egy okostelefon, sem internet hozzáférés, sem pedig eszközök, amivel ők tudnának dolgozni. Meg szerintem a tudás az ő fejükben, tehát a classroom, meet, zoom ezeknek a használata, a kréta rendszer, meg hasonló az nem.” (2. szakértői interjú – Szikszói járás, családsegítő)

„Nálunk nem egy, nem két olyan családi ház van, ahol nincs bevezetve az áram. Onnantól kezdve akármilyen eszközt vihet oda az ember...” (6. szakértői interjú – Pécsi járás, családsegítő)

Szociális szakemberek helyzete

A szakmai interjúk során a szociális szakemberek munkájának változását is vizsgáltuk. A tavaszi zárás egy teljesen új helyzetet teremtett a szociális szférában dolgozó szakemberek számára, mivel a szociális segítségnyújtás egyik alapelemét, a személyes találkozókat mellőzniük kellett a lakossággal való kapcsolattartásban. Az újfajta működésre való átállás kapcsán mindenhol többletneherről számoltak be: sok újként felmerülő, települési szociális feladatok ellátásába is be kell kapcsolódniuk, így az előírt és megszokott feladatokra kevesebb idő jutott. Az ellátások biztosításába nem minden kollégát tudtak maradéktalanul bevonni, mivel figyelembe kellett venniük az idősebb vagy idős hozzátartozóval élő kollégák biztonságát, valamint a kisgyermekesek megnövekedett otthoni terheit. A gyermekvédelemmel és családsegítéssel foglalkozó válaszadók jóval nagyobb arányú többletmunkáról számoltak be, mivel a jelzőrendszerből kieső intézmények feladatai is jelentős részben rájuk hárultak. Több válaszadó is arról számolt be, hogy a szociális területen dolgozó szakemberek nagyon elfáradtak az elmúlt egy évben.

A megkérdezett szakértők közül többen is említették, hogy nem volt elég munkaerő-kapacitás ahhoz, hogy plusz terhelés nélkül el tudják végezni a feladatokat, mivel alapvetően is nagyban nehezíti a működésüket a szakemberhiány, és a szféra alulfizetettsége.

„Igazából nem tudunk foglalkozni, mondjuk esetkövetéssel, hanem a naponta ránk zúduló feladatokat oldjuk meg. Olyan minthogyha csak tüzet oltanánk. És ezen kellenne kicsit változtatni, hogy vagy több szakembert felvenni mondjuk hozzánk, ilyen 1200 fős szegregátumnál, azért 2 szociális munkás az édeskevés, hogyha hat lenne, akkor mind a hatnak lenne minden percben munkája, így meg csak azzal foglalkozunk, aki reggel éppen beesik, és megpróbáljuk megoldani a dolgait.” (1. szakértői interjú – Nyíregyházi járás, családsegítő)

„Én úgy látom, hogy nagyon elfáradtak a kollégák, hogy nehezen, de igazából nincsen választási lehetőség.” (6. szakértői interjú – Sellyei járás, családsegítő)

4. Vizsgálati eredmények értékelése, megvitatása, összefoglalása és következtetések levonása

Tanulmányunkban egyrészt azt vizsgáltuk, hogy hogyan alakult a hátrányos helyzetben élők biztonságérzete a járvány során, másrészt pedig azt, hogy a szociális szféra hogyan tudott megküzdeni a megnövekedett terhekkel.

A kutatás során interjúkat készítettünk az ország több, hátrányos helyzetben lévő járásában dolgozó szociális szakemberrel, illetve az ott élő emberekkel is. Alapvetően megállapítható, hogy hátrányos helyzetű területeken élők mindennapjait tovább rontották a járványhelyzet miatt hozott rendelkezések. A munkaerőpiaci helyzet megváltozott, ezzel összefüggésben a kérdezettek anyagi helyzete tovább romlott. Ezek a problémák hatványozottan érintették az egyszülős családokat. Az online oktatásra való áttérés nehézséget jelentett a családoknak, a gyerekeknek, a pedagógusoknak és plusz feladatokat a szociális szakembereknek. Több helyen az igénybe vehető szolgáltatások hiánya (pl. széles sávú internet), az eszközökkel való ellátottság alacsony színvonala, valamint a digitális analfabetizmus miatt a távoktatás meg sem valósult, ennek negatív következményeit a vizsgált populációban egyelőre csak jósolni tudjuk. A szociális szakemberek leterheltségét a járvány miatt kialakult szolgáltatás és feladatbővülés még tovább növelte. A szakemberek sok esetben magukra maradtak: saját leleményességükre és szakmai kapcsolataikra hagyatkozva oldották meg napi szinten a feladatokat, úgy hogy azokhoz semmiféle plusz támogatást sem kaptak.

A mélyszegénységben élő emberek anyagi helyzete tovább romlott. Sokan még közmunkásként is elveszítették az állásukat. Az áremelkedések és a beszükkült munkalehetőségek miatt megélhetési problémákkal küzdenek. A járvány nem csupán anyagilag, de mentálisan is érintette a lakosságot. A társas élet beszükkülésével hozható párhuzamba, hogy több jelzés érkezett a jelzőrendszeri tagokhoz az elmúlt évben, és megemelkedett a családon belüli erőszakos cselekmények száma. Bizonyos területeken a hátrányos helyzetű családokban látványosan növekedett a gyermekszületések száma, különös a fiatalok körében. A fiatalok sok helyen passzívák és agresszívák lettek a korlátozások miatt. A szakemberek véleménye szerint kiszámíthatatlan, hogy milyen károkat okoz a személyiségfejlődésükben az interperszonális kapcsolatok hiánya.

Az interjúk alapján arra is következtethetünk, hogy az egyik legfontosabb probléma az oktatással kapcsolatos: a hátrányos helyzetű családok nem rendelkeznek sem a digitális oktatáshoz szükséges eszközökkel, sem az eszközhasználatot támogató tudással, készséggel. Nincs elérhető internethálózat, amit használni tudnának. A megkérdezett szakértők úgy látják, hogy a távoktatás alkalmatlan eszköznek bizonyult a hátrányos helyzetű gyerekek esetében.

A szociális szférában dolgozó szakemberek terhei jelentősen megemelkedtek, lényegesen több feladatot kellett átvállalniuk az étkeztetés, az oktatás vagy az egészségügy területéről. A családsegítők, családgondozók, szociális szakemberek a korlátozások alatt közvetítő szerepet tölthettek be a lakosság és a többi ellátórendszer között. A megkérdezett szakértők komoly leterheltségről számoltak be a vírus előtti, alatti és utáni időszakokban egyaránt. Sokan kiemelték, hogy folyamatos munkaerőhiánnyal küzdenek. A civil és állami segítségnyújtás típusai meglehetősen különbözőek a kérdezett településeken, ezek a „*túl sok és az alig van*” skálán mozognak. A hátrányos helyzetű településeken a rendszeres adományok és a pandémia alatti rendkívüli élelmiszer-csomag adományok jelentették és jelentik a megélhetés egyetlen biztos forrását.

A járvány felgyorsította és még inkább felszínre hozta azokat a problémákat, melyekkel a hátrányos helyzetben élőknek naponta meg kell küzdeniük. Láthatóbbá vált a munkanélküliség és az anyagi helyzet romlása, amit az oktatásban való lemaradás csak tovább nehezít. Láthatóbbá vált a szociális területen dolgozók leterheltsége is a munkaerőhiány, az eszköztelenség, de felszínre került a jelenlegi humánerőforrásban rejlő hatalmas potenciál és rugalmasság is. Az interjúk arra is rávilágítottak, hogy a szociális szakemberek tevékenységét az adott területen megjelenő releváns problémákhoz kéne minél inkább igazítani.

A járvány és a lezárások időszakában vizsgált hátrányos helyzetű családok abszolút és relatív biztonsága a korábbi, nem túl magas szintjéhez képest alapvetően lezuhant. Az iskolák bezárása, az egészségügyhöz való hozzáférés korlátozottsága, a munkalehetőségek visszaesése, a köz- és a szociális szolgáltatások visszaszorulása, az eleve is alacsony jövedelmek erodálódása azt eredményezte, hogy a hátrányos helyzetű csoportok eleve is igen instabil szociális biztonsága alapjaiban remegett meg. A járványhelyzet okozta krízisre az állam és a helyi közigazgatás csak nagyon lassan volt képes reagálni, az általuk hozott intézkedések nem minden esetben voltak képesek mérsékelni a járvány okozta károkat. Az oktatás szinten tartását célzó beavatkozások épp a legszegényebb településeken voltak sikertelenek, az eleve is korlátozott munkaerőpiaci beavatkozások inkább csak az olyan szektorokat érintették, amik a vizsgált településeken alig vagy egyáltalán nem voltak jellemzőek. A járvány okozta krízis nem változtatott a segélyezési rendszeren, az adományozás még a kisebb felfutások mellett sem volt képes érdemben segíteni a leghátrányosabb társadalmi rétegek helyzetén. Az ő kiszolgáltatott helyzetük, a szociális szakemberekre való ráutaltságuk még inkább manifesztálódott. A mindennapokban, a területen dolgozó szociális munkásoknak, segítőknek – akár az állami szférába, akár

projektekben dolgozva – egyre több olyan területen kellett helyt állniuk és alternatív megoldásokat találniuk, melyek nem tartoznak szorosan a feladataik közé. A hátrányos helyzetben élő gyermekeknek a digitális oktatásba való bekapcsolásuk, annak hiánya esetén a lemaradás, kimaradás megelőzése érdekében végzett erőfeszítéseik sok esetben példaértékűek. Az interjúkból az derült ki, hogy az eddig példa nélküli helyzetben a szociális szakmán keresztül olyan, elsősorban szakmai és elvértve anyagi támogatásokat lehetett mozgósítani, mely a létbiztonság garanciáit, ha alacsony szinten is, de legalább meg tudta őrizni.

Irodalomjegyzék

- 64/2004. (IV. 15.) Kormányrendelet
290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet
- Autonómia Alapítvány (2013) Mélyszegénységben élők helyzete Magyarország legszegényebb kistérségeiben. Kutatási beszámoló. TÁMOP 5.1.3. Budapest: Autonómia Alapítvány. http://autonomia.hu/wp-content/uploads/2014/04/TAMOP-513-kutatas_Ikor_Zarotanutmany.pdf
- Bass L (2006) Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben. *Esély*, Vol. 4. pp. 21–47. http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_4/BASS.pdf
- Dávid B., Barna I., Bóné V., Hegedűs R. & Izsák Éva (2016) A rendszerváltás családtörténetei – Huszonöt év Budapest árnyékában. Budapest: L'Harmattan
- Havas G. (2008) Esélyegyenlőség – deszegregáció. In: Fazekas K., Köllő J. & Varga J. (eds): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal–Ecostat. <https://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf>
- Józan P., Császár M., Durst J. & Husz I. (2010) Hátrányos helyzetű kistérségek népesedési viszonyai, különös tekintettel egyes etnikai különbségek vizsgálatára. Kézirat: OTKA K62157 zárójelentés. http://real.mtak.hu/2598/1/62157_ZJ1.pdf
- KSH (2020) A háztartások életszínvonala 2019. Szegénység. Társadalmi kirekesztődés. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html>
- Kostyál L. Á., Széman Zs., Almási V. E., Fabbietti, P., Quattrini, S., Soggi, M. ... Gagliardi, C. (2021) Impact of the COVID-19 Pandemic on Family Carers of Older People Living with Dementia in Italy and Hungary. *Sustainability*, Vol. 13. No. 13. pp. 7107 DOI: 10.3390/su13137107 https://www.researchgate.net/publication/352744087_Impact_of_the_COVID-19_Pandemic_on_Family_Carers_of_Older_People_Living_with_Dementia_in_Italy_and_Hungary?isFromSharing=1
- Szelényi I. (2017): Egyenlőtlenségek és szegénység növekedése: 1970–2015 Új egyenlőség <https://ujegyenloseg.hu/az-egyenlotlensegek-es-a-segenyseg-novekedese-1970-2015-i-resz/>
- Szöllősi G. (2003) A társadalom- és szociálpolitika alapjai I. <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/tarspolalap.pdf>
- Internetes forrás
[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE))
https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en